

Т. С. Подорожна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії і права
Подільського державного аграрно-технічного
університету (м. Кам'янець-Подільський)

УДК 340.11

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА ЗА ДОПОМОГОЮ ЗАКОНОДАВЧИХ ДЕФІНІЦІЙ

У статті розглядаються особливості інтерпретації (тлумачення) норм права за допомогою законодавчих дефініцій, пояснюється необхідність зв'язку останніх з нормами права та процедурою тлумачення, обґрунтовується доцільність використання дефініцій у чинному законодавстві.

В статье рассматриваются особенности интерпретации (толкования) норм права посредством законодательных дефиниций, объясняется необходимость связи последних с нормами права и процедурой толкования, обосновывается целесообразность использования дефиниций в действующем законодательстве

In the article discusses features of interpretation of law by legislative definition. Explained the need for connection with the recent rule of law and procedure interpretation. Necessity of the use of definitions in current legislation

Ключові слова: норма права, законодавчі дефініції, тлумачення, законодавство.

Розбудова правової держави неможлива без науково обґрунтованого підходу до формування законодавства. Прийняття останнім часом нових кримінального, цивільного, господарського та інших кодексів, їхнє застосування правозастосовними органами відразу ж засвідчило термінологічні проблеми змісту деяких їх норм.

Для юристів надзвичайно важливо вміти грамотно сформулювати правову норму, чітко викласти юридичний документ, володіти культурою мовлення. Однак у юриспруденції, на відміну, наприклад, від математики, визначення понять не завжди може бути логічно бездоганним та абсолютно об'єктивним, що зумовлене насамперед складністю і неоднозначністю багатьох явищ, які визначаються, а також часто відсутністю можливості їх емпіричного підтвердження чи спростування.

Багатовікова судова та адміністративна історія знає безліч різноманітних суперечок і непорозумінь, пов'язаних з текстами та їхнім тлумаченням, зокрема, з нечітко сформульованими фразами, неточним, неоднозначним чи помилковим добором мовних одиниць, невдало вжитими виразами написаного (сказаного), що впливає на розуміння тексту — як друкованого (опублікованого), так і усного (проголошеного) [1, с. 18]. Таким чином, розв'язання проблеми тлумачення текстів нормативно-правових актів слід починати з розробки норм мови права в його термінологічному вияві насамперед тому, що "чим досконаліша правова термінологія, тим ефективніший процес оперування змістом текстів, спрямованих на правильне й однакове розуміння і застосування нормативних розпоряджень" [2, с. 162].

У сучасних умовах законодавство України далеке від досконалості. Однак навіть досконале законодавство не позбавлятиме правозастосовні органи необхідності тлумачення

закону. Життєві явища дуже різноманітні, кожне з них характеризується притаманними йому особливостями, тому закон не може бути застосований на практиці без його тлумачення. “Більше пояснити, щоб краще зрозуміти” [3, с. 9], — висловлювався свого часу П. Рікер. Дійсно, правильна інтерпретація законодавства дає змогу уникати небажаних помилок та діяти в рамках закону. Водночас тлумачення, що не відповідає закону, призводить до помилок у правозастосуванні та, врешті-решт, незаконності правозастосувального акта, що видається [4, с. 126]. Отже, визначальною умовою, що забезпечує належне застосування закону, є його правильне розуміння.

Теорією права детально розроблені питання тлумачення правових норм. Вагомий внесок у цю справу зробили у своїх працях видатні мислителі й науковці, зокрема М. Гредескул, В. Лазарєв, П. Недбайло, О. Піголкін, П. Рабінович, О. Черданцев, Г. Шершеневич, які висвітлювали питання, що стосуються загальної характеристики тлумачення, його можливостей, обсягу. Окремі аспекти граматичного тлумачення досліджував у своїх працях Л. Явич. Проте взаємозв'язок норми права, дефініції та тлумачення ще не досліджений. Саме цей зв'язок виступає як механізм, засіб вербального вираження змісту права. Розуміння цього змісту — самостійний науковий напрям, в якому поки ще не зроблено вирішальних і помітних кроків.

Метою статті є визначення особливостей інтерпретації (тлумачення) норм права за допомогою законодавчих дефініцій та пояснення необхідності використання останніх у чинному законодавстві.

Чимало юридичних конфліктів та колізій у правозастосовній практиці виникає саме через причини неправильного або неоднозначного розуміння тих чи інших нормативно-правових положень. “Перш ніж сперечатися, давайте домовимось про терміни”, — попереджав Вольтер. Це справді розумна порада для законодавця.

Юридичний термін може бути багатозначним, хоча однією із вимог до нього є саме однозначність. Складність полягає в тому, що не існує одного значення слова. З точки зору семантики¹, у слів завжди багато значень, немає жодного значення, яке завжди було б визначеним і стабільним. У будь-якому випадку судові потрібно вирішувати, в якому значенні — загальноживаному, термінологічному чи контекстно-визначеному вживане слово, а відповідно і аргументувати свій вибір.

До того ж у текстах нормативно-правових актів трапляються різні слова, значення яких взагалі нікому не зрозумілі. Тому “несуттєво вимагати від громадян обов'язкового підкорення законам, котрі їм не зрозумілі ... ці закони наскільки складні, що їх зрозуміти і вірно тлумачити можуть тільки спеціалісти — юристи” [5, с. 5], — наголошував П. Стучка. У такому випадку філологічна герменевтика пропонує застосовувати деякі прийоми визначення змісту закону (наприклад, паралелізми).

Тому можна стверджувати, що в основі колізій лежать не юридичні, а мовні проблеми. Водночас, будучи мовними, такі проблеми породжують правові конфлікти, тягнуть за собою відповідні юридичні наслідки й вимагають правових засобів їх розв'язання. Якщо погодитися з думкою С. Алексєєва про те, що “мова в праві — це не тільки питання юридичної техніки і стилістики, це конкретні моменти самого існування права як своєрідного феномену соціальної дійсності, його буття як конституційного явища”, то об'єктивно виникає потреба в усвідомленні відповідальності тієї роботи щодо затвердження “форми і стилю законодавчої мови”, яка дасть змогу уникнути двозначності тлумачення елементів норм права [6, с. 109]. Тим паче, що сам процес тлумачення покликаний забезпечити повну і всебічну реалізацію правових норм не тільки в діяльності виконавчих органів, а й при здійсненні громадянами та організаціями своїх юридичних прав і обов'язків.

Без точного розуміння норм фактично неможливе її дотримання. З цього приводу наголосимо, що **функція забезпечення однозначного тлумачення і застосування закону, пояснення змісту останнього потенційним і дійсним учасникам правових відносин покладається саме на дефініції понять, що містяться у тексті нормативно-правового**

¹ Семантика - розділ мовознавства, що вивчає проблеми смислу, значення та тлумачення знаків і знакових виразів, окреслених предметною (екзистенціальною) та понятійною (інтенціональною) сферами.

акта (законодавчі дефініції).

Безперечно, визначення того чи іншого поняття — один із найважливіших моментів будь-якого дослідження, оскільки воно з'ясовує глибину істинності розуміння природи того явища (предмета), яке знаходить відображення у відповідному визначенні. “Дефініція є стисле і вичерпне роз’яснення ознак тієї речі, яку ми бажаємо бачити” [7, с. 373], — писав свого часу Цицерон. Законодавча дефініція, власне, повинна не просто визначати поняття в тексті закону, а й відображати його суттєві ознаки, давати вичерпне тлумачення. Адже закон — це писаний акт, викладений за допомогою відповідних словесних формулювань. Наскільки чіткими, однозначними і зрозумілими є ці формулювання, настільки чітким, однозначним і зрозумілим є сам закон та ефективною буде його дія. **Тому переклад приписів права зрозумілою і доступною мовою конкретних понять та їхніх визначень і є основою тлумачення.**

Зазвичай завдання тлумачення понять, створених самим законодавцем, виконують законодавчі дефініції. Багато в чому це пояснюється неоднозначною природою таких утворень, як дефініції. Загальновідомо, що вони застосовуються для розкриття змісту понять. Законодавець, використовуючи цей інструмент, дає поняттю тлумачення, яке у той чи інший час об’єктивно необхідне для реалізації регулюючих приписів. Подібне тлумачення юридично значущих понять набуває у праві форми нормативних приписів, положень, які діють спільно з регулюючими настановами. Таким чином, при тлумаченні пояснюється принциповий зміст нормативних приписів, закладених законодавцем. Таке тлумачення прийнято називати офіційним і аутентичним. **У результаті такого тлумачення, на нашу думку, з’являється особлива форма приписів — пояснення, що виступають як дефінітивні положення.**

Отже, тлумачення норм права являє собою процес, що неодмінно пов’язаний з думкою та спрямований на встановлення змісту норм права шляхом виявлення значення термінів і виразів, які містяться в нормативно-правовому акті. Одночасно тлумачення виступає як результат процесу, який фіксується в сукупності мовних висловлювань, що відображають зміст норми права. Це форма безпосереднього пізнання, пов’язана з мовою.

Тлумачення правової норми є однією із обов’язкових стадій застосування. Поза тим, процес застосування, який включає тлумачення, далеко не завжди супроводжується роз’ясненням змісту правового припису. Наприклад, при реалізації в певному порядку приписів, що передбачають призначення на певну посаду або нагородження, відповідні акти не мають мотивуючої частини, в якій би роз’яснювався зміст цих правил, а містять лише персоніфікований результат — акт застосування. У своєму неофіційному варіанті тлумачення взагалі виключає роз’яснення його результатів (винятком є тлумачення, що має місце в навчальному процесі, наукових працях, коментарях). Закон мають знати усі, тому слід ознайомитися з ним, уявити його зміст, тобто розтлумачити для власних потреб (для службових осіб, які мають право застосування відповідних норм) або забезпечення неухильного дотримання вимог закону, в тому числі для громадян.

Переважаю питання щодо тлумачення закону виникають тоді, коли в законодавчому акті застосовуються терміни чи термінологічні звороти, використовуються граматичні засоби тощо, які не дають змоги усім суб’єктам правозастосування однаково та однозначно зрозуміти букву і дух закону. З цього приводу ще Г. Гроцій писав: “Потреба у тлумаченні спостерігається стосовно слів чи речень, які “пояснюються різним чином”, тобто коли вони отримують декілька значень” [8, с. 403]. До цього слід додати: і тоді, коли дефініції понять різні. Наприклад, підлягатиме тлумаченню поняття “банки”, що в чинному законодавстві визначається в двох різних законах: ст. 334 Господарського кодексу України та ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність”. Ч. 2 ст. 131 Господарського кодексу України та ст. 1 Закону України “Про благодійництво та благодійні організації” містять два визначення поняття “благодійна організація”. У багатьох випадках ці визначення істотно відрізняються одне від одного, в інших мають лише незначні відмінності або повністю ідентичні. Негатив у таких визначеннях присутній в усіх випадках. В останньому ж він зводиться до того, що дублювання

такого визначення в різних законах загалом позбавлене будь-якого сенсу, оскільки всі закони мають однакову юридичну силу. Наприклад, абсолютно ідентичне визначення поняття “сім’я” міститься у ст. 3 Сімейного кодексу України та в ст. 1 Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”.

З огляду на це, важливою є пропозиція Ю. Власова про доцільність прийняття закону щодо тлумачення і конкретизації правових норм в Україні, який би регулював питання тлумачення текстів нормативно-правових актів при здійсненні усіх видів правової діяльності — правотворення, реалізації, застосування, систематизації, правового виховання, пропаганди тощо [9, с. 153–157]. Тобто необхідність тлумачення пов’язана з особливостями мови закону.

Особливості мови закону і завдання тлумачення стосовно мети реалізації нормативно-правових актів передбачають використання найрізноманітніших прийомів і правил упродовж тлумачення. **До них слід віднести і застосування дефініцій, зокрема законодавчих, для встановлення точного значення тих слів, які були вжиті законодавцем.** “Пусті слова можуть функціонувати як вказівки, тільки тоді, якщо вони певним чином “авторитетно” встановлені і використані відповідно до певних правил” [10, с. 253], — зазначав зарубіжний дослідник К. Олівекрона. Виходячи із зазначених вище міркувань, можна власне сформулювати такі два правила стосовно тлумачення норм права за допомогою дефініцій:

- 1) якщо є законодавча дефініція, то термін повинен розумітися саме в такому значенні, яке вона встановлює;
- 2) найбільш точно інтерпретувати термін можна лише за допомогою відповідного визначення (дефініції).

Здебільшого тлумачення термінів, дефініції яких відсутні в тексті нормативно-правового акта, є також необхідними і даються, як правило, судовою практикою. Наприклад, В. Навроцький наголошує на тому, що відсутність у Кримінальному кодексі України 2001 року статті, яка містила б санкцію у випадку заволодіння знайденими офіційними документами, вимагатиме тлумачення, оскільки застосування ст. 357 Кримінального кодексу, яка не охоплює відповідних дій стосовно документів, які були знайдені чи випадково опинилися в особи, означатиме заборону Кримінальним кодексом аналогію закону про кримінальну відповідальність [11, с. 40]. Саме тому відсутність законодавчого визначення того чи іншого терміна в деяких випадках не дозволяє до кінця з’ясувати думку законодавця і упродовж застосування нормативно-правового акта може спровокувати низку питань.

Наміри правотворця отримують вираження у нормах права через засоби мови, якою створюються тексти нормативно-правових актів. Інтерпретатор пізнає дійсний зміст нормативно-правових актів через знання мови, якою вони сформульовані, застосовуючи різні способи тлумачення. З низки різноманітних способів одним із перших використовують юридико-лінгвістичний спосіб тлумачення текстів нормативно-правових актів, що є наслідком здійснення лінгвістичної експертизи законопроектів. Тобто можна стверджувати, що у розумінні тексту закону значну роль відіграє інтерпретатор завдяки своїм компенсаторним можливостям. Проте в одних випадках достатньо застосування найпростіших способів тлумачення (граматичного, семантичного, логічного та ін.) для пояснення змісту закону, того чи іншого положення. В інших випадках виникає потреба в спеціальних юридичних прийомах тлумачення, наприклад, в роз’ясненнях Пленуму Верховного Суду України чи рішеннях Судової палати Верховного Суду України. Використання таких визначень при тлумаченні положень різних нормативно-правових актів можна назвати якщо не обов’язковим, то важливим і потрібним з огляду на те, що в результаті аналізу їх рішень судів даються пояснення понять, які іноді набувають форми дефініцій. При цьому такі роз’яснення цілковито відповідають думці законодавця, втіленій у формі тлумачення.

Підсумовуючи, зазначимо, що тлумачення як своєрідний феномен пронизує увесь механізм правового регулювання та відіграє велику роль у правотворчій, правозастосовчій та правореалізаційній сферах. З цього випливає, що основне призначення тлумачення

у цих сферах полягає в тому, що при створенні тексту нормативно-правового акта істотним є забезпечення максимально повного і точного мовного вираження правових приписів, зокрема, дефінітивних. Наявність дефініцій у законодавстві в багатьох випадках полегшить розуміння значення вжитих у ньому слів. Тому можна стверджувати, що **законодавчі дефініції є способом тлумачення, яке здійснюється законодавцем**. Важливу роль у полегшенні тлумачення міг би зіграти офіційний словник-довідник, який би включав у себе всю понятійно-термінологічну основу нормативно-правових актів із законодавчими визначеннями. На необхідність та офіційність такого словника вказує відома російський учений Л. Апт [12, с. 313]. Матеріали такого словника надали б допомогу під час тлумачення і застосування норм законодавства. Знання основних юридичних властивостей та ознак тлумачення, їх урахування в правозастосувальній діяльності є важливою гарантією забезпечення правильної кваліфікації будь-якої юридичної справи, яка розглядається.

Список використаних джерел

1. Широков, В. А. Наукові засади лінгвістичної експертизи політичних та правових документів. Постановка проблеми [Текст] / В. А. Широков, О. О. Сидоренко // Мовознавство. — 2005. — № 2. — С. 18–31.
2. Васильев, А. М. Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права [Текст] / А. М. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1976. — 264 с.
3. Рикер, П. Герменевтика, этика, политика: Московские лекции и интервью [Текст] / П. Рикер. — М. : КАМІ: АКАДЕМІА, 1995. — 160 с.
4. Матвеева, Л. Г. Правозастосувальні акти та акти тлумачення права [Текст] / Л. Г. Матвеева // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2001. — № 1. — С. 126–129.
5. Стучка, П. И. Пролетарская революция и суд [Текст] / П. И. Стучка // Пролетарская революция и право. — 1918. — № 1. — С. 1–8.
6. Алексеев, С. С. Право — конституционное социальное образование [Текст] / С. С. Алексеев // Вопросы теории государства и права. — Саратов, 1983. — С. 3–10.
7. Таранов, П. С. Анатомия мудрости. 120 философов. Жизнь, судьба учёных [Текст] / П. С. Таранов. — Симферополь : Реноме, 1997. — Т. 1. — 623 с.
8. Гроций, Г. О праве войны и мира [Текст] / Г. Гроций. — М.: Ладомир, 1994. — 868 с.
9. Власов, Ю. Л. Проблемы тлумачення норм права [Текст] : [монограф.] / Ю. Л. Власов. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 177 с.
10. Olivecrona, K. Law as Fact [Text] / K. Olivecrona. — L. : Strauss and Sons, 1971. — 2nd ed. — VIII. — 320 p.
11. Навроцький, В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) [Текст] / В. О. Навроцький. — К. : Атіка, 2001. — 272 с.
12. Апт, Л. Ф. Правовые дефиниции в законодательстве [Текст] / Л. Ф. Апт // Проблемы юридической техники : Сб. ст. / Под ред. В. М. Баранова. — Н. Новгород, 2000. — С. 301–315.

Рекомендовано до друку кафедрою економічної теорії та права
Інституту бізнесу і фінансів Подільського державного аграрно-технічного університету
(протокол № 11 від 9 червня 2010 року)

Надійшла до редакції 25.06.2010

